

گنجینه همدان

فهرست تفصیلی نسخه‌های خطی

دانشگاه بوعلی سینا

دکتر عباس زارعی مهرورز

استادیار دانشگاه بوعلی سینا

۶۱۵	RM
	۸۱۳
	۱۳۹۶
	۷۲۵/

عنوان:

مؤلف:

مترجمان:

ناشر: مرکز نشر دانشگاه بوعلی سینا

چاپخانه :

صفحه و قطع: - وزیری

نوبت چاپ:

تیراژ:

قیمت:

تاریخ انتشار:

شماره کتاب:

شابک:

کلیه حقوق برای مرکز نشر دانشگاه بوعلی سینا محفوظ است

مراکز فروش در همدان: ۱. دانشگاه بوعلی سینا، مرکز نشر تلفکس: ۰۸۱-۳۸۲۹۱۲۷۶

۲. خیابان شهید حسین فهمیده، روبروی پارک مردم، فروشگاه اداره انتشارات

۳. خیابان مهدیه روبروی خانه معلم - انتشارات دانشجو

نمایندگی فروش در تهران: ۱. موسسه کتابیران، میدان انقلاب، خیابان لبافی نژاد غربی (بعد از چهارراه کارگر جنوبی)، بعد از

فروشگاه شیلات، پلاک ۲۳۷ تلفن: ۶۶۴۲۳۴۱۶-۶۶۹۲۶۶۸۷

۲. نوپردازان، میدان انقلاب، خیابان لبافی نژاد، بین ۱۲ فروردین و اردیبهشت، پلاک ۲۰۶ تلفن: ۶۶۴۹۴۴۰۹-۶۶۴۱۱۱۷۳

پیشکش به روان پاک استادانم
محمد تقی دانش‌پژوه و ایرج افشار

استاد محمد تقی دانش‌پژوه، استاد ایرج افشار، نگارنده
تهران، منزل استاد دانش‌پژوه، زمستان ۱۳۷۰

فهرست مطالب

مقدمه رئیس دانشگاه	۱
سرآغاز (مقدمه فهرست‌نگار)	۳
گزیده نشانه‌های اختصاری منابع و مآخذ	۹
فهرست تفصیلی نسخه‌های خطی	۱۱
نمایه‌ها	۴۶۷
نمایه کتاب‌ها و رساله‌ها	۴۶۹
نمایه پدیدآورندگان	۴۸۹
نمایه موضوعی	۴۹۹
نمایه کاتبان	۵۱۱
نمایه محل کتابت	۵۱۵
برگزیده تصاویر	۵۱۷
فهرست منابع و مآخذ	۶۵۱

مقدمه رئیس دانشگاه

حفظ میراث ملی وظیفه تک تک ماست و نسخه‌های خطی یکی از جنبه‌های آن و از ارزشمندترین گنجینه‌هایی است که از گذشته‌های دور به دست ما رسیده و باید آن را به آیندگان منتقل نماییم. یکی از مهم‌ترین راه‌های حفظ میراث گذشتگان، دست‌کم، دانستن نام و نشان آن‌هاست. در زمینه نسخه‌های خطی، فهرست علمی آن‌ها نخستین راه در این زمینه به‌شمار می‌رود. فهرست‌نویسی نسخه‌های خطی سابقه کهنی دارد و نیازمند آشنایی گسترده با علوم اسلامی است. دانشمندان مشهوری، همچون محمد بن اسحاق بن ندیم، صاحب *الفهرست*؛ مصطفی حاجی خلیفه (کاتب چلبی)، صاحب *کشف الظنون*؛ شیخ آقا بزرگ تهرانی صاحب *الذریعه الی تصانیف الشیعه*، در این زمینه آثار ارزشمندی از خود به یادگار گذاشته‌اند. در دوران نوین نیز افرادی همچون احمد و علی‌نقی منزوی، محمد تقی دانش‌پژوه و دیگران در این راه بسیار کوشیده‌اند.

دانشگاه بوعلی سینا این افتخار را دارد که از معدود دانشگاه‌های ایران است که دارای گنجینه نسخه‌های خطی است. در این گنجینه ۴۴۵ جلد نسخه خطی، با بیش از هزار عنوان و هم‌چنین، ۵۵۰ نسخه چاپ سنگی و ۹۰ جلد چاپ سربی

نفیس وجود دارد. این جلد شامل فهرست تمام نسخه‌های خطی موجود در گنجینه دانشگاه است. نسخه‌های خطی دانشگاه، در موضوعات مختلف علوم اسلامی، به‌ویژه پزشکی، ادبیات، الهیات، فقه، کلام، فلسفه و موضوعات دیگر است. عمده این نسخه‌ها هدیه آقای مکارچیان و کسان دیگر است. بخشی نیز با بودجه دانشگاه در سالیان اخیر خریداری شده است. دانشگاه بوعلی سینا در نظر دارد، برای حفظ این میراث ارزشمند، نسخه‌های خطی را در محل جدید کتابخانه مرکزی و با امکانات درخور سامان‌دهی کند.

مایه بسی خوش‌وقتی است که آقای دکتر عباس زارعی مهرورز، با این کار سترگ، علاوه بر ادامه سنت فهرست‌نویسی در جهان اسلام، باعث شناساندن این میراث ملی به پژوهشگران و جامعه علمی شده‌اند.

دکتر منصور غلامی

رئیس دانشگاه بوعلی سینا

مهر ماه ۱۳۹۶

سرآغاز (مقدمه فهرست نگار)

سپاس بسیار ایزد آفریدگارِ دانایی را، که این کمترین را توانا به انجام این کار ساخت؛ و درود بی پایان بر روح بزرگ پیشینیانِ بزرگِ فهرست نویسی، هم چون شیخ آقا بزرگ تهرانی و فرزندانِش علی نقی و احمد منزوی، و استادانم محمد تقی دانش پژوه و ایرج افشار، که بس رنج ها در این راه ناهموار کشیدند و ناسپاسی ها دیدند.

این کار ثمره و توشه ای از زندگانی من در دانشگاه بوعلی سینا و ادای دین برای میراث این مرز و بوم و آیندگان است. در سختی و طاقت فرسایی این فهرست همین بس که سالیانی چند از بهترین دوران پژوهشی خود را صرف آن کرده ام.

یکی از دشواری های کار، تنها بودن نگارنده در انجام تمام امور، از ارزیابی و خرید نسخه های خطی گرفته تا سرپرستی گنجینه و پی گیری روند اداری، فهرست نویسی و... بوده است. البته وظایف آموزشی و پژوهشی دیگر هم مزید بر علت بوده است. در آغاز کار، نسخه ها درون کارتن بود و مکان مشخصی نداشتند. بنابر این، دانشگاه مکانی در دانشکده علوم، به مساحت ۱۰۲ متر، برای آن ها معین کرد. بنا بر نیاز محل گنجینه، قفسه ها و ویترین هایی در محل قرار داده شد. چون دفتر ثبت نسخه ها فاقد هر گونه ارزش علمی و حقوقی بود، نگارنده برای ماندگاری و حفظ این میراث کهن، به شماره گذاری دوباره، بر اساس قطع و اندازه و ذکر دقیق ویژگی های نسخه ها در دفتر ثبت جدید پرداخت. البته همین

اقدام برای نسخه‌های چاپ سنگی نیز در دفتر جداگانه انجام گردید. پیشتر شماره نسخه‌ها هیچ نظم و اساس درستی نداشت و لزوم این کار احساس می‌شد. گرچه تغییر در شماره ردیف نسخه‌ها کار فهرست‌نویسی را به تعویق می‌انداخت، اما هم‌چنان که پیشتر گفته شد، برای ماندگاری نسخه‌ها و انتقال آن به آیندگان امری بس ضروری بود.

این کتاب شامل فهرست توصیفی ۴۴۵ نسخه خطی موجود در گنجینه نسخه‌های خطی است (۷۴ جلد قطع الف = رحلی؛ ۶۳ جلد قطع ب = وزیری بزرگ؛ ۱۲۹ جلد قطع ج = عموماً وزیری متوسط و کوچک؛ ۱۷۹ جلد قطع د = عموماً ربعی یا بیاضی). روش کار در این فهرست بر مبنای توضیحات کامل کتاب‌شناسی، ذکر جزئیات دقیق نسخه‌شناسی و شناسایی تا حد ممکن نسخه‌هایی است که آغاز و انجام یا بخش‌های دیگر آن‌ها افتاده است. در واقع، ویژگی مهم این فهرست در بخش کتاب‌شناسی، توجه به جزئیات و ذکر مطالبی است که در فهرست‌های دیگر نیامده یا به اشتباه آمده است. در نسخه‌هایی که مجموعه دو تا چند رساله و کتاب هستند، همه آن‌ها جداگانه توضیح داده شده‌اند. در نسخه‌های جنگ اشعار و جز آن‌ها نیز، هر شعر یا عنوان به تفکیک صفحات، توضیح داده شده است. در بخش نسخه‌شناسی، در نسخه‌هایی که تاریخ کتابت آن‌ها ذکر نشده، نگارنده محدوده تشخیص زمانی را به جای یک سده و دو سده، به ربع سده کاهش داده است. چنین روشی، علاوه بر شناخت جنبه‌های گوناگون نسخه، جسارت بسیار می‌طلبد و نگارنده مسئولیت آن را می‌پذیرد. در مورد نسخه‌هایی که محل کتابت آن‌ها ذکر نشده است، نگارنده با توجه به قرآینی مانند محل زندگانی نویسنده، محل کتابت را تشخیص داده و آن را درون دو قلاب [ ] قرار داده است. نگارنده درباره تشخیص کاغذ نسخه‌ها دقت بسیار صرف کرده و انواع کاغذها را، تا حد امکان از هم تمیز داده است. به عنوان مثال، همان گونه که می‌دانیم کاغذهای فرنگی به صدها نوع تقسیم می‌شوند؛ بنابر این، در مواضعی که امکان داشته، تفاوت آن‌ها را با ذکر نوع آن، مانند روسی، انگلیسی، ایتالیایی، ذکر کرده است. ضمناً، نگارنده با توجه به درک و استنباط از مطالب نسخه، نتیجه‌گیری خود را آورده است؛ که در بسیاری از موارد با مطالب فهرست‌های دیگر متفاوت تواند بود.

در پایان فهرست هر نسخه، فهرست منابع آمده است. برای جلوگیری از تطویل کلام، نشانه‌گزیده منابع آمده، که البته در آغاز کتاب مهم‌ترین نشانه‌های گزیده از نام کتاب‌ها و فهرست‌های

مورد استفاده آمده است؛ مانند: کشف = کشف الظنون، ذریعه = الذریعه الی تصانیف الشیعه... اساس ترتیب منابع مورد استفاده بر قدیم بودن و عام بودن آنهاست. یعنی اگر در یک نسخه کشف الظنون، الذریعه، فهرست مشترک منزوی و فهرستگان نسخه‌های خطی ایران مورد استفاده بوده، به ترتیب قدمت آنها، چنین آمده است: کشف، ذریعه، منزوی، فنخا و... البته ذکر منابع به معنای تبعیت کامل از آنها نبوده و نگارنده نظرات خود را درباره کتاب، نویسنده یا نسخه‌شناسی آورده است. دو بخش کتاب‌شناسی و نسخه‌شناسی کاملاً به صورت علمی از هم جدا شده‌اند. برای تشخیص ساده این دو بخش، بخش کتاب‌شناسی با فونت ۱۴ و بخش نسخه‌شناسی با فونت ۱۲ و حاشیه بیشتر صفحه‌آرایی شده است.

در پایان کتاب نمایه‌های ضروری، شامل الفبایی نام کتاب‌ها (با ذکر نام نویسندگان در ذیل هر کتاب و رساله)، الفبایی نام نویسندگان و شارحان و مترجمان، نمایه موضوعی، نام کاتبان و محل کتابت با جزییات کامل آمده است. ضمناً، در پایان کتاب ۱۳۱ تصویر از نسخه‌ها، با ذکر نام و شماره آنها، برگزیده شده است، تا خواننده بتواند درک بهتری از ویژگی‌های نسخه‌ها داشته باشد. ترتیب تصاویر بر اساس همان ترتیب نسخه‌های خطی است تا خواننده در کمترین زمان ممکن بدان‌ها دسترسی یابد: (نک تصاویر برگزیده). منابع و مآخذ مورد استفاده در این فهرست نیز در پایان آمده است. برخی از کتاب‌ها و سایت‌های مذکور در فهرست، که پیوسته مورد استفاده قرار گرفته‌اند، در پایان بخش‌های نسخه‌شناسی ذکر نشده‌اند؛ مانند سامانه www.muslimphilosophy.com/ip/hijri.htm (تقویم تطبیقی آنلاین هجری قمری و میلادی) و کتاب تقویم تطبیقی هزار و پانصد ساله هجری قمری و میلادی.

پیش از این فهرست تفصیلی نگارنده، برای فهرست نسخه‌های خطی دانشگاه، دو بار کوشش شده و البته هر کدام به صورت ناقص به انجام رسیده است:

الف- فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه دانشگاه بوعلی سینا، احمد اشکوری. ایشان این فهرست را در سفری چند روزه به همدان، در سال ۱۳۶۴، انجام داد. این فهرست بیشتر سیاهه‌ای است که شامل نام ۳۴۱ نسخه و نام نویسنده می‌شود و البته در بسیاری از مواضع اشتباهات فاحش در آن وارد شده است. ضمناً، شماره‌هایی که نویسنده به نسخه‌ها داده است، قابل ردیابی نیست؛ زیرا شماره‌هایی است که نگارنده به نسخه‌ها داده و شماره واقعی آنها نیست. در تأیید همین

مطلب، ایشان در مقدمه فهرست می‌گویند: «در این سفر کوتاه، با شتاب‌زدگی به جهت وقت محدود و شرایط نامطلوب، نسختی چند مورد بررسی اجمالی قرار گرفت و دفتر حاضر فراهم آمد؛ البته به امید این که سفری دیگر داشته باشم و کار را از حیث بررسی نسخه‌هایی که ندیده‌ام یا تکمیل معلومات نسخه‌هایی که دیده‌ام، انجام دهم» (اشکوری، ۱۳۸۴: ۵). بنابر این، خود نگارنده بر ناقص بودن کار تصریح کرده است.

ب- «فهرست توصیفی نسخه‌های خطی کتابخانه مرکزی دانشگاه بوعلی سینا (همدان)، اثر پرویز اذکائی (سپیتمان)، که دو بار به چاپ رسانده است: یک بار به صورت کتاب (۱۳۸۷)، و بار دیگر، در دفتر سوم مجله/وراق عتیقی. البته هر دو مورد دارای یک محتوایست و تفاوتی با یکدیگر ندارند. این اثر فقط شامل فهرست توصیفی ۱۸۳ نسخه خطی از مجموعه این کتابخانه است، که با تأکید بر جزئیات علمی نسخه‌ها نوشته شده است. این فهرست بخشی از قرارداد پژوهشی پرویز اذکائی با دانشگاه بوعلی سینا بود، که مطابق آن قرار بود همه ۳۶۵ نسخه موجود تا آن زمان را فهرست نمایند؛ اما تا پایان خرداد ۱۳۷۲، تعداد ۱۸۳ نسخه را فهرست کردند و به هر حال، کار ناتمام ماند. در نهایت، دانشگاه قرارداد پژوهشی را فسخ نمود. این فهرست، جدا از مزایا، ایراداتی دارد؛ که در ذیل به برخی از آن‌ها اشاره می‌شود:

۱. بی‌نظمی در بیان بخش نسخه‌شناسی نسخه‌ها- در تمام فهرست‌ها یک الگوی معمول، چه در بخش کتاب‌شناسی و چه در بخش نسخه‌شناسی، رایج است. اما در این فهرست چنین نظم رایج نبوده است. در بسیاری از موارد، مطالب مربوط به نسخه‌شناسی در بخش کتاب‌شناسی آمده و بالعکس. ضمناً، در بیان همین بخش‌ها نیز نویسنده الگوی ثابتی را در نظر نداشته است. هم‌چنین، برخی از ویژگی‌های نسخه‌شناسی، هم‌چون یادداشت‌ها، مهرها و جز آن‌ها، در موارد گوناگون، از نظرشان دور مانده است.

۲. بی‌ترتیبی در شماره نسخه‌ها- در زمان تنظیم فهرست، نسخه‌ها در درون کارتن‌های مقوایی بوده، که مفهرس به ترتیب، آن‌ها را از ش ۱ به بعد و بدون توجه به قطع و اندازه نسخه‌ها، شماره‌گذاری کرده است.

۳. عدم شناسایی یا تشخیص اشتباه برخی از نسخه‌هایی که آغاز و انجام آن‌ها افتاده است.

۴. عدم ذکر بسیاری از منابع مربوط به کتاب‌شناسی یا ارجاع محدود به منابع و مآخذ کتاب‌شناسی و فهرست‌نویسی.

اکنون، با یاری پروردگار، پس از سالیان، این فهرست در برابر دیدگان پژوهشگران و خوانندگان قرار دارد؛ طبعاً هر گونه اشتباه متوجه نگارنده خواهد بود. بنا بر این، از خوانندگان تقاضا دارم نگارنده را از ذکر نکات آموزنده بهره‌مند سازند.

لازم است از تمام کسانی که در چاپ این اثر کوشیده و نگارنده را یاری کرده‌اند، سپاسگزاری کنم: معاون محترم پژوهشی پیشین، جناب دکتر حسن ختن‌لو؛ معاون محترم پژوهشی، دکتر غلام حسین مجذوبی؛ رئیس کتابخانه، دکتر حمید رضا دزفولیان؛ مدیر اداره انتشارات دانشگاه، آقای محمد جواد یداللهی‌فر و دیگر عزیزانی که در این راه به نحوی کمکی کرده‌اند. هم‌چنین، سپاس ویژه‌ای دارم از همسر و فرزندانم، که با بردباری خود، نگارنده را به انجام این کار تشویق نمودند.

ع. ز. مهرورز

تابستان ۱۳۹۶

گزیده نشانه‌های اختصاری منابع و مأخذ

اعلام - الاعلام (قاموس التراجم)

اعلام معین - فرهنگ فارسی (اعلام)

تقویم تطبیقی - تقویم تطبیقی هزار و پانصد ساله هجری قمری و میلادی

چاپی سازمان مدارک - فهرست کتب چاپ سنگی موجود در کتابخانه سازمان مدارک

فرهنگی انقلاب اسلامی

چاپی گنج بخش - فهرست کتاب‌های فارسی چاپ سنگی و کمیاب کتابخانه گنج

بخش

دانشگاه - فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران

دایرة المعارف - فهرست نسخه‌های خطی مرکز دایرة المعارف بزرگ اسلامی

دست‌نویس بوعلی - فهرست کتاب‌های چاپ سنگی کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد

دانشگاه بوعلی سینا

ذریعه - الذریعه الی تصانیف الشیعه

ذیل کشف - ایضاح المکنون فی الذیل علی کشف الظنون

سپهسالار - فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه‌ی مدرسه‌ی عالی شهید مطهری

(سپهسالار)

عربی مشار - فهرست کتاب‌های چاپی عربی

فنخا - فهرستگان نسخه‌های خطی ایران

فهرستواره - فهرستواره کتاب‌های فارسی

کتابخانه‌های ترکیه - فهرست نسخه‌های خطی فارسی کتابخانه‌های ترکیه

کتاب‌شناسی پزشکی - کتاب‌شناسی نسخ خطی پزشکی ایران

کشف - کشف الظنون عن اسامی الکتب و الفنون

گنجینه کردستان - فهرست نسخه‌های خطی و کهن کتابخانه/اداره میراث فرهنگی

کردستان

مجلس - فهرست [نسخه‌های خطی] کتابخانه مجلس شورای ملی (اسلامی)

مخطوطات الطبّ - فهرس مخطوطات الطبّ الاسلامی... فی مکتبات ترکیا
مرعشی - فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه عمومی حضرت آیت الله العظمی
مرعشی نجفی

مستند مشاهیر - فهرست مستند اسامی مشاهیر و مؤلفان
مشار - فهرست کتابهای چاپی فارسی
مشترک پاکستان - فهرست مشترک نسخه‌های خطی فارسی پاکستان
معجم المطبوعات - معجم المطبوعات العربیّه و المعربّه
ملک - فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه و موزه ملی ملک
ملی - فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه ملی (جمهوری اسلامی) ایران
منزوی - فهرست نسخه‌های خطی فارسی
مؤلفین مشار - مؤلفین کتب چاپی فارسی و عربی از آغاز چاپ تاکنون
نشریه - نسخه‌های خطی (نشریه کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران)
هدیه العارفین - هدیه العارفین (اسماء المؤمنین و آثار المصنّفين)

Brockelmann- *Geschichte der Arabischen Litteratur*

Flugel- *Die arabischen, persischen, turkischen Handschriften der k.
u. k. Hofbibliothek zu Wien*

Rieu- *Catalogue of the Persian manuscripts in the British Museum*

Sezgin- *Geschichte des Arabischen Schrifttums*

Storey- *Persian literature, a bio-bibliographical survey*

فهرست تفصیلی نسخه‌های خطی دانشگاه بوعلی سینا

آ- مثنوی معنوی

(فارسی)

سروده جلال‌الدین محمد مولوی (۶۰۴-۶۷۲/۱۲۰۷-۱۲۷۴).

این نسخه شامل دفترهای یکم تا سوم است (نک تصاویر برگزیده).

آغاز (همانند چاپی): بشنو از نی چون حکایت می‌کند

انجام (دفتر سوم): گر تو خواهی باقی این گفت و گو ای اخی در دفتر چارم بجو

نسخ اواخر سده ۱۰؛ سرسخن‌ها شنگرف؛ با نشانه‌های «صح»؛ فهرست دفترهای شش‌گانه در برگ ۴ پ-۱۳؛ رساله کوچکی درباره تقارن نوروز با ایام سعد و نحس و تأثیر آن بر حوادث طبیعی (برگ ۳ر)؛ یادداشت خرید با سجع مهر «عبدالسلام ۱۱۴۴» در ۲۲ شوال ۱۱۵۳، مطابق سنه ۲۳ جلوس محمد شاهی، در صومۀ دارالخلافۀ شاه جهان‌آباد به معرفت خواجه رحمت‌الله بابر (؟)؛ فهرست برگه‌شمار دفاتر شش‌گانه نسخه، مهر عبادالله خان ۱۱۲۹ و سجع مهر «کاربغایت»؟ و دو مهر ناخوانا و دو یادداشت کوچک دیگر (۴ر و ۱۴ر)؛ تمامی یادداشت‌ها به خط نستعلیق هندی است. چهار برگ سفید مانده در آغاز و انجام نسخه؛ نسخه مدتی در هوای مرطوب هندوستان نگهداری می‌شده است؛ به همین علت، آثار موربانه خوردگی و رطوبت در آن دیده می‌شود، که در آغاز و انجام آن بیشتر است؛ هر سطر شامل دو بیت؛ نام کاتب و تاریخ کتابت ذکر نشده است.

۱۳۲ گ ۲۶ × ۴۲

۲۷ س ۵/۱۷ × ۳۲

کاغذ احتمالاً سمرقندی، نخودی

جلد گالینگور مشکی، عطف و گوشه‌ها تیماج قهوه‌ای جدید، رحلی بزرگ

۲ آ- مثنوی معنوی

(فارسی)

از جلال‌الدین محمد مولوی (رک ۱ آ). این نسخه شامل دفترهای چهارم تا ششم است (نک تصاویر برگزیده).

آغاز: بسمله. الظعن الرابع الی احسن المراتع و اجل المنافع... بسمله.

ای ضیاء الحق حسام‌الدین توی که گذشت از مه به نورت مثنوی

انجام: قصه کوتاه کن که رفتم در حجاب هین خَمَش و الله اعلم بالصواب

نسخ اواخر سده ۱۰؛ سرسخن‌ها شگرف؛ برگه‌شمار مجزا برای هر جلد؛ نسخه موربانه خورده است؛ هر سطر شامل دو بیت؛ نام کاتب و تاریخ کتابت ذکر نشده است.

۱۲۷ گ ۲۶ × ۴۲/۵

۲۷ س ۵/۱۷ × ۳۱

کاغذ احتمالاً سمرقندی، نخودی

جلد گالینگور مشکی، عطف و گوشه‌ها تیماج قهوه‌ای جدید، رحلی بزرگ

۳ آ- تقویم الابدان فی تدبیر الانسان

(عربی)

نگاشته یحیی بن عیسی بن حوله (م ۴۹۳/۱۱۰۰)، برای المقتدی بأمر الله عباسی، در طب مختصر، با بیان امراض و نحوه معالجه آن‌ها به اختصار و مجدول. نگارنده بیماری‌ها را به ۴۴ نوع تقسیم کرده و هر بیماری را در ۱۲ خانه به اختصار شرح داده است. ترجمه فارسی این کتاب به خامه محمود اشرف فرزند شمس‌الدین محمد طبیب در عهد شاه سلیمان صفوی در این گنجینه موجود است (رک ۵۵ آ خطی، ۱۱۵ ب چاپ سنگی). این کتاب در ۱۲۸۵/۱۸۶۸ به چاپ رسیده است (نک تصاویر برگزیده).

آغاز (۷پ): بسملة الحمد لله الذی خلق فسوی و قدر فهوی، و امراض و شفا.

انجام: و فساء طریقهم علیه و الله تعالی بعین علی العلم... و هو حسبنا و نعم الوکیل.

نسخ صاحب میرزا فرزند حکیم محمد اسماعیل خان مشهور به حکیم آغا میرزا، ساکن شاه‌جهان آباد (دهلی)

در ۴ جمادی‌الاول [از سده ۱۳] به دستور محمد سعید؛ جداول و عنوان‌ها شنگرف.

س گوناگون ۱۹ × ۵/۳۳ گ ۵۶ × ۵/۲۶ × ۴۱

کاغذ هندی نخودی نازک

جلد گالینگور مشکی، عطف و گوشه‌ها تیماج قهوه‌ای جدید، رحلی بزرگ

منابع: فنخا ۹: ۶۵-۶۶/مخطوطات الطب: ۳۱، ۳۵۳/مرعشی ۱: ۱۹۵، ۳۸۷/کتاب‌های چاپی فارسی طب: ۲۶۲-۲۶۳.

۴ آ- قرابادین (فارسی)

نگاشته طبیبی هندی به ترتیب الفبایی، در چندین مقاله، نوع، نکته، فصل، باب و خاتمه، که آن را در نیمه دوم سده ۱۳/۱۹ نگاشته است. در آن تاریخ‌های مختلفی از سال‌های ۱۲۱۵/۱۸۰۰ تا ۱۲۶۵/۱۸۴۹ آورده است؛ بنابر این، می‌توان گفت که تألیف کتاب در اوایل نیمه دوم سده ۱۳/۱۹ بوده است. هم‌چنین، در آن نام بسیاری از مآخذ و معاصران خود را آورده است؛ مانند اختیارات بدیعی، قرابادین حسینی ببرعلی میرزا (میرزا مغل)، ترویج الارواح، قرابادین قادری، تحفة المؤمنین محمد مؤمن تنکابنی، شفاء الاستقام، ریاض عالمگیری، بحر الجواهر محمد بن یوسف طبیب هروی، جامع الجوامع محمد شاهی، مخزن الادویه محمد حسین عقیلی علوی و جز آن‌ها. در آن از مجربات خود، با جمله فقیر گوید (۵۰۹پ) و تألیفاتش را یاد کرده است: رساله حمیات که نیز از «مؤلف نحیف است» (۳۱۲ر)؛ یا در توضیح برخی از ادویه اضافه کرده، که درباره آن قبلاً مطلبی نوشته است (۳۳۵ر، و صفحات متعدد).

او شاگرد حکیم محمد مهدی خان بن اصلح‌الدین زین‌العابدین خان (معروف به حکیم میر نواب بوده (۳۰۲ر، ۳۰۳ر، ۳۳۲ پ، ۳۵۴ر)، که او نیز به نوبه خود شاگرد سید هاشم شیرازی معروف به حکیم معتمدالملوک سید علوی خان بوده است (۵۲۶ر).

کتاب مقدمه مفصلی به زبان عربی دارد (۱پ-۱۶پ)، که در آن پس از ستایش خداوند، از ائمه شیعه به نیکی یاد کرده؛ بنابراین، مؤلف بر مذهب امامیه بوده است (ایضاً ۶۹ر). پس از آن به متن کتاب پرداخته، که آن هم تا پایان مقاله یازدهم

به عربی است (۶۳ر). از آن به بعد، در بین جملات فارسی، گاه جملات عربی را نیز آورده است، که عیناً از مآخذ خود نقل کرده است. بنابر این، نگارنده متعهد به نقل مطالب به یک زبان نبوده است.

این نسخه ناتمام است و تا مطبوح هلیله، بخشی از فصل ثانی از جمله ثانیة مقاله ثانیة - فی المیاه المطبوخه - را داراست. شاید نسخه قرا بادین کتابخانه ملی (ف ۲۴۳) بخشی از همین کتاب باشد.

آغاز (مقدمه): بسمله. نهلک یا الله، یا من دلّ ذاته علی ذاته، و استغنی بذاته فی صفاته.

آغاز (متن): هذه مقدمة لكتاب القرا بادین، و هو معرب اکرا بادین (سفید مانده) و فصلنا بفصلین.

انجام (افتاده): مطبوح هلیله که اسهال صفرها کند، به نسخه قلانسی... آلو سیاه سی عدد، عناب خراسانی ۳۰ عدد، به سیستان کفی گل بنفشه...

نستعلیق هندی نیمه دوم سده ۱۳؛ نام ادویه و عنوانها و کلماتی مانند «صفت آن»، «اخلاط آن»، «ایضاً»، «ص» شنگرف است. تصحیحاتی با نشانه ص در کرانه صفحات آمده است. چند برگ آغازین مقدمه عربی شرح شده است. استشهاد و گواهی میر سراج علی منصبدار فرزند میر نجابت علی بر ازدواج لطف النساء بیگم صاحب با میر حسن علی صاحب منصبدار در تاریخ ۱۶ جمادی الاول ۱۳۱۲ با مهریه و صداق معین با تاریخ ثبت ۲۲ شعبان ۱۳۱۲ و مهرهای میر سید علی ۱۳۰۷، میر امیر علی ۱۳۰۷ و حسن علی [منصبدار] (برگ الحاقی دهم). بر عطف جلد نام کتاب قرا بادین تألیف حکیم علی رذافی (؟) نوشته شده است. ۶۱ برگ الحاقی بیاض در آغاز و انجام نسخه صحافی شده، که برخی از آنها موربانه خورده است. صفحه شمار با مرکب سبز در پایین تمام صفحات آمده است.

۶۱۲ گ ۵/۲۷ × ۴۲

۲۲ س ۱۶ × ۲۹

کاغذ فرنگی و هندی، نخودی

جلد گالینگور پیازی، عطف و گوشه‌ها تیماج قهوه‌ای، رحلی بزرگ (صحافی هند)

منابع: فنخا ۲۵: ۸۱-۱۱۶/ ملی ۵: ۵۷۱-۵۷۲/ کتاب‌شناسی پزشکی: ۲۳۰.